

UDK 323.1(497.13 : 497.15) : 325(497)
 Izvorni znanstveni članak
 Primljeno: 7. I. 1993.

O etničkom korijenu hrvatskih i bosanskih Srba *

MIRKO VALENTIĆ

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor nastoji dati odgovor na pitanje kome pripadaju Srbi Bosne i Hrvatske. Da bi riješio to veoma složeno pitanje, govori najprije o prvim obrisima srednjovjekovnih Vlaha Romana kao posebnoj postsлавенској romanskoј skupini iz koje se oblikuju poznati balkanski i starohrvatski Vlasi. Seobe balkanskih Vlaha u Bosnu i zemlje Hrvatskoga Kraljevstva čvrsto povezuje uz tursku agresiju, a završnu fazu vlaške kolonizacije od Drave do Jadranskog mora uz vojne potrebe Habsburgovaca. Srbizaciji Vlaha u tijeku XIX. stoljeća daje presudno značenje u zatiranju staroga vlašskog korijenja. Polazeći od različitih povijesnih procesa zaključuje da današnji Srbi Bosne i Hrvatske pripadaju skupini balkanskih Vlaha, zagonetnom svijetu Balkana.

Uvod

Zadaća je ovog priloga da u najsajetijem obliku skrene pozornost na čvrstu korijensku vezu između balkanskih Romana i balkanskih Vlaha, zatim da označi osnovne tokove dugotrajna i potresnog sukoba islamske i kršćanske civilizacije na prostoru Bosne i Hrvatskoga Kraljevstva, na razmeđu XV. i XVI. stoljeća, u kojem su balkanski ili osmanlijski Vlasi bili jedna od temeljnih poluga turske agresije.¹ Njime se želi upozoriti i na uzročno-posljedičnu vezu između hrvatske dijaspore i turske koloni-

* Osnovnu tezu o etničkoj pripadnosti hrvatskih i bosanskih Srba iznio sam prvi put 1991. u radu »Temeljne značajke povijesti Vojne krajine«, *Povijesni prilozi* 10/1991.

¹ U ovom se radu uz »Osmanlijsko Carstvo« i »osmanlije« rabi i naziv »Turci« i »Tursko Carstvo«, iako se u cjelokupnoj europskoj historiografiji upotrebljava naziv »Osmanlijsko Carstvo«. U nas se udomaćio izraz »Turci« i »turski« premda znamo da je turski narod bio samo jedan od velikog broja naroda Osmanlijskog Carstva. Zajednička spona toga heterogenog Carstva bila je dinastija Osmanlija, po kojoj se ono nazivalo gotovo kao što se i Habsburška Monarhija nazivala po svojoj dinastiji.

zacije balkanskih Vlaha, zatim na austrijsku kolonizaciju Vlaha u Vojnu krajinu, te na srbizaciju balkanskih doseljenika pravoslavne vjere u Bosni i Hercegovini, Dalmaciji i Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini u XIX. stoljeću. Nadam se da će ovaj prilog, posvećen prije svega Vlasima, poslužiti i kao koristan putokaz u cjelovitijem razumijevanju naše veoma teške suvremene zbilje.

1. Korijenska veza između balkanskih Romana i Vlaha

Balkanski poluotok, koji još uvijek ima veoma trusnu povijesnu pozornicu, ne uspijeva za velike seobe naroda pružiti nijedan oblik zajedničkog života između starosjedilačkog stanovništva Rimskoga Carstva i novih slavenskih doseljenika. Povijesno iskustvo i suvremena zbilja ovoga užasnog rata najpouzdanije svjedoče o tome da je Balkan doista nesposoban za jedinstvenu tvorbu većih etničkih i političkih zajednica. Njegov golemi gorski lanac Balkanskoga gorja dijeli Balkanski poluotok, od Varne do Skadra, na dvije polovice, sjevernu i južnu. No, svaka se od tih polovica dijeli dalje, još jednom, na dva nova dijela: sjeveroistočni i sjeverozapadni, zatim jugoistočni i jugozapadni dio Balkana. Prema tome, glavni gorski masivi Balkana dijele spomenuti prostor na četiri različita i vidljivo omeđena dijela. Druga su dva europska poluotoka (Apeninski i Pirinejski) bila povijesno dovoljno izdašna u tvorbama jedinstvenih etničkih i političkih zajednica. Oba su ta poluotoka, u usporedbi s Balkanom, vidljivo odijeljena od Europe prirodnim granicama. Štoviše, moglo bi se reći da su Apeninski i Pirinejski poluotok odrezani od Europe.² Pred navalama Slavena na balkanski dio Rimskoga Carstva romanizirani Iliri, Tračani, Dačani i ostali manji rimski narodi bježe iz ravničarskih balkanskih areala u manje pristupačne planine, ili se, u mnogo manjem broju, sklanjaju u dalmatinske gradove. Riječ je dakle o prvim obrisima srednjovjekovnih Vlaha-Romana, tj. postslavenskoga romanskog stanovništva Balkana što ga Slaveni nazivaju »Vlah«, a Nijemci »Walh« ili »Walah«. U administraciji Osmanlijskog Carstva upotrebljava se naziv Eflâkân. Ugrubo je moguće govoriti o dvjema skupinama balkanskih Romana. Prva, i brojnija, pripada romanskopastirskim kolonijama u planinama, a druga izbjegleme romanskom stanovništvu u dalmatinskim gradovima.

Povijest srednjovjekovnih balkanskih država prožeta je romansko-vlaškom sastavnicom. No, nažalost, još nema nijednog rada koji bi sustavnim pregledom povezao udio balkanskih Romana-Vlaha u oblikovanju slavenskih država Balkana. U nas se za balkanske Romane i Vlahe rabi i pojam »Morlac«, i to pod utjecajem država i jezika Apeninskoga poluotoka (Canale della Morlacca, »Podgorski kanal«), iako i Morlaci čine izdanak Romana.³ Kada već govorimo o hrvatskim posebnostima, recimo

² Usp. Ivo Pilar — *Südländ*, Južnoslavensko pitanje, Varaždin 1990., 4.

³ Usp. Ivan Lovrić, Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa. Djelo je tiskano na talijanskom jeziku u Veneciji 1776., a u nas je prevedeno na hrvatski jezik i objavljeno u Zagrebu 1948.

i to da se u Hrvata riječ Vlah, Latin ili Olah rabi uvijek kao pouzdana oznaka za stranca. Primjerice, Vlaška ulica u Zagrebu bila je poznat prostor stranih majstora, trgovaca i drugih zanimanja.

Živeći planinskostočarskim životom, razvit će balkanski Romani svoje tipične »državice« poznate pod zajedničkim nazivom »katuni«. To su male zajednice sastavljene od po nekoliko planinskih sela u kojima će postupno razvijati svoju vlašku hijerarhiju. Prepuštajući svoje zemlje novom osvajaču, balkanski Romani žive nekoliko stoljeća gotovo izolirano kao nov planinski svijet, svijet o kojemu ima najmanje povijesnih tragova. Njihov izlazak iz »tunela« zbiva se tek na razmeđu XII. i XIII. stoljeća. Poput novih migracijskih bujica započinju oni svoj dug povratak ravnici, ali ovaj put gotovo isključivo pod vlaškim imenom. Natrunjeni pomalo slavenskim življenjem svoga okruženja, oni još uvijek čvrsto čuvaju tradicijska romanska obilježja, napose govor. Jasan znak povijesnog povratka »svijeta katuna« ravničarskoj župi sačuvan je i u naslovu bugarskoga cara Ivana. On se naime drugim balkanskim suverenima, oko 1250. godine, predstavljao kao »car Bugarovom i Vlahom«. Od razornih vlaških bujica najviše je stradala srpska srednjovjekovna država. Postoji i mišljenje da je nomadski pokret Vlaha uzrokovao njezinu brzu propast. Drugu još snažniju vlašku bujicu pokrenut će osmanlijska najezda na Balkan, kada i stvarno započinje vlaški povratak u povijest dramatičnim stoljetnim sukobom polumjeseca i križa.

Dolaskom prvih romansko-vlaških bujica u Bosnu Vlasi stadoše napadati, robiti i istiskivati ravničarsko stanovništvo služeći se paležem, nasiljem i ubojstvima upravo onako kako su prvi Slaveni postupali s njihovim pradjedovima, na istom prostoru, u stoljećima ranog srednjovjekovlja. S oživljavanjem romanskih Vlaha počinje zatvaranje jednoga, pomalo tipičnog, balkanskog kruga, a njihovim uskrnućem u XIII. st. počinje nov balkanski krug s novim »pomičnim svijetom« nomadskog tipa, koji nije bilo teško pridobiti za tursku agresiju protiv susjednih kršćanskih zemalja Srednje Europe. Putujućem svijetu balkanskih stočara bilo je dovoljno obećati nove pašnjake, dovoljno pljačke, nasilja i grabeži da bi se postigla snažna motivacijska osnovica.

To je još uvijek samo vrh ledenjaka koji već dugo pluta povijesnom znaošću. Bilo kako bilo, Vlasi nisu »jabuka razdora«, kako to 1991. reče jedan naš historičar. Oni su prije svega velika znanstvena enigma, enigma koju mora riješiti povijesna znanost. Pred nama je svakako fascinantna etnička tradicija, koju treba ponovo vrednovati, »očistiti« i osvijetliti te iznijeti na svjetlo dana kao posebnu povijesnu pojavu, bez koje nije moguće razumjeti sve tokove hrvatske i srpske nacionalne povijesti. Potreban je zapravo timski znanstveni napor da se konačno »rasplete« vlaško pitanje.

Prije nego što prijedemo na razmatranje turske kolonizacije balkanskih Vlaha u Bosnu i zemlje Hrvatskoga Kraljevstva, što je središnje pitanje ovog priloga, moramo o Vlasima dati još neke obavijesti, kako bismo u najsažetijem obliku zaokružili sliku o srednjovjekovnim Vlasima-Romanima.

Srednjovjekovni balkanski Vlasi bili su, kao što je već rečeno, najprije planinski svijet. U planinskim enklavama Balkana, tj. istočnog dijela Rimskoga Carstva, njeguju vlastitu stočarsku privredu. Uzimaju prije svega sve ono što im daju bogati planinski resursi. Bave se uzgojem ovaca, koza, krava i konja. Nedostatak žitarica nadoknađuju većom proizvodnjom mesa i mlijeka. Taj je stoljećima potiskivan planinski svijet, što svoje nesumnjivo etničko korijenje ima u Rimskom Carstvu, primoran da po svaku cijenu sve proizvede sam.

Balkanski su Vlasi slobodni od feudalnih obveza i u svojim katunima ne poznaju instituciju kmetova. S feudalnim državama Balkana Bizantom, Makedonijom i Srbijom vode permanentan nevidljiv rat natopljen silnom mržnjom na sve što je ravničarsko. Najdublje tragove sukoba, predrasuda i mržnje toga zagonetnog svijeta Balkana nalazimo, zasad, u Zakoniku srpskog cara Dušana, koji Srbima, pod prijetnjom najstrožih kazni, zabranjuje ženidbu s Vlasima.⁴ Nepovjerenje, sukobi i predrasude Srba prema Vlasima trajali su stoljećima. Čini se da u nametnutoj izolaciji i rasuti po planinskim enklavama, a pretvoreni zapravo u planinski stočarski svijet, Vlasi dočekuju Turke kao svoje izbavitelje iz stoljetnoga planinskog sužanjstva. Bilo kako bilo, jedno je točno: Turci napokon podižu te brojne planinske košnice i pokreću vlašku dijasporu golemih razmjera. Kolonizacijom taj lako pokretljiv brdski svijet Osmanlijsko Carstvo pomiče uvijek iznova na svoje rubne dijelove, napose u svoje planinske zone, nikad ne prelazeći s njime rijeku Dravu i ne ulazeći u ravničarske panonske zone.

U turskoj agresiji i njezinoj ratnoj strategiji balkanski Vlasi postaju važna udarna poluga protiv svih ratarskih država, bez obzira na to je li riječ o Bosni, Hrvatskoj ili ostalim europskim državama. Zemlje Balkana i Srednje Europe Turci osvajaju tako da pred njihovim redovitim četama nastupa najprije neredovita vojska sastavljena od balkanskih Vlaha, kojoj je bio jedini zadatak da sve pretvori u pustoš. Iza jedne i druge vojske nastupaju pak obitelji vlaških stočara, kako bi odmah naselili prazna područja koja Turci osvoje. Brzo urastajući u osvajački sustav Osmanlijskog Carstva, Vlasi postaju vrsni turski krajišnici u novostečenim pograničnim zonama. U sačuvanim popisnim defterima pograničnih nahija i u drugim zakonskim spomenicima Osmanlijskog Carstva, kao što su primjerice vlaški kanuni, Vlah je opisan i kao graničar koji uživa položaj slobodnog seljaka. Njegove su dužnosti bile ove: održavati nadzor na turskim pograničnim mjestima, čuvati osvojene posjede, obavljati vojnu službu u slučaju carskog poziva i služiti u agresiji na Bosnu, Hrvatsku i Ugarsku. Dio kršćanske raje na osvojenu turskom prostoru (Hrvati i Srbi) nastoji ući u »vlaški red«, tj. vlaški džemat (zajednicu), pa time i sam steći povlaštena prava osmanlijskih Vlaha. No centralna je turska vlast strogo branila i Srbima i Hrvatima pristup u povlaštenu vlašku zajednicu.

Na Balkanu je u srednjem vijeku bilo više teritorija koji su se zvali Mala Vlaška ili Velika Vlaška. Najpoznatiji je takav teritorij bio u Rumunj-

⁴ Dušanov Zakon zapravo je zbirka zakona nastala za vladanja cara Stefana Dušana 1331.—1355.

skoj pod nazivom »Kneževina Vlaška«. Osim vlaške kneževine u Rumunjskoj postojale su još i ove velike vlaške zajednice: Megali Vlahija u Tesaliji, Micro Vlahija u Etoliji i Akarniji te Ano Vlahija u Epiru i dijelovima sjevernog Pinda. Zanimljiva je i posebna zajednica srednjovjekovnih Vlaha u sjevernim dijelovima srpske države, kojoj su Turci izdali prve vlaške kanune, tj. zakone. Osim spomenutih zajednica postojala je i brojna skupina Vlaha u Dinaridima. Toj zajednici pripadaju Vlasi u Zeti, Hercegovini, Dalmaciji i Lici. To znači da vlaški svijet u XV. stoljeću nije živio samo u granicama Osmanlijskog Carstva nego dobrim dijelom i u zemljama Hrvatskoga Kraljevstva, poznat kao starohrvatski Vlasi katolici u Dalmaciji, Lici i na južno velebitskoj padini.

2. Turska kolonizacija balkanskih Vlaha

Turska osvajanja na Balkanu u XV. stoljeću prerastaju, nakon bitke na Krbavskom polju 1493. te nakon pada beogradske tvrđave 1521. i Jajačke Banovine 1528., u rat između islamske i europske kršćanske civilizacije. Bosanski paša Jakub dojezdio je 1491. godine čak do Zagreba. Došao je s oko 10.000 turskih vojnika. Potom je ipak zaobišao Zagreb, udarivši na Kranjsku i Štajersku. Turskom Carstvu, turskim pašama i turskoj vojsci glavni je cilj bio plijen. A u tome je plijenu najdragocjenija roba bio čovjek. Zato su Turci u Hrvatskoj, Kranjskoj i Štajerskoj pohvalili oko 18.000 ljudi želeći ih izvesti na sajmove u Bosni radi prodaje.⁵ I u Rimu Svetoga Petra i u zemljama Njemačkoga Carstva vladao je strah od četa bosanskoturkog polumjeseca.

Na razmeđu XV. i XVI. stoljeća Turci iz Bosne više ne napadaju istočnu i srednju Slavoniju niti pokazuju veći interes za osvajanje zapadne Bosne od Vrbasa prema rijeci Uni. Turci iz Hercegovine usmjeruju svoje napade u zaleđe dalmatinskih gradova. Do Sinja prodiru već 1513. O turskoj agresiji u Bosni i iz Bosne ostavili su dragocjene podatke biskupi modruški i splitski. Modruški je biskup Šimon Kožić na crkvenom saboru u Rimu 1513. upozorio okupljene europske biskupe i rimsku aristokraciju da će im — ako ne pomognu obrani Hrvatske — stići uskoro na večeru oni s kojima su Hrvati već ručali.⁶

Iste je godine progovorio o opasnoj turskoj agresiji i splitski nadbiskup Bernardin Zane. Obavještavajući kršćansku Europu o turskoj agresiji, rekao je između ostalog i ovo: »Dječicu otimaju iz ruku roditelja i s majčinih prsiju, žene siluju pred očima muževa i očeva. Stare roditelje i rodbinu sijeku naočigled njihovih sinova kao nepotrebne.«

Ipak, prava navala iz Bosne na Dalmaciju počinje poslije uspješnoga turskog pohoda na Beograd 1521. Već 1522. Turci zauzimaju hrvatsku tvrđavu Knin, a odmah zatim i Skradin.

⁵ Cijena jednog roba bila je primjerice na sajmištu u Požegi 1540. jednaka cijeni jednog konja.

⁶ Usp. Govori protiv Turaka, Split 1983., 325.

Turski udari na preostali dio Bosne i Hrvatskoga Kraljevstva otkrivaju nemoć hrvatskih obrambenih središta prema Turskom Carstvu. Bosansko plemstvo u zapadnim župama više nije kadro osigurati ni radnu snagu za popravak graničnih utvrda ni dovoljno hrane za prehranu siromašnog puka. Padom Jajca i Banjaluke 1528. osvojene su stare hrvatske župe na desnoj obali Vrbasa: Glaž i Vrbanja, a zatim župe s druge strane Vrbasa: Zemljanik i Vrbaska župa prema Savi. Preko starih župa Banjice i Pseta te preko Kupreškoga i Glamačkog polja Turci u zapadnoj Bosni stvaraju dva nova čvrsta uporišta: Kamengrad i Ključ.

Pregled osnovnih pravaca turskog napada na Bosnu i iz Bosne na Hrvatsku daje se u ovom prilogu poglavito zato da se pažljivu čitatelju omogući što cjelovitiji pogled na geografiju hrvatske dijaspore, pa onda na geografiju doseljavanja balkanskih Vlaha u Bosnu.

Seoba bosanskih Hrvata preko Dinarskog gorja, Une i Save, tj. prema jugu, zapadu i sjeveru, svakako je najteža posljedica turskih ratova u Bosni. Zbog golemih gubitaka vlastita naroda srednjovjekovna bosanska država i njezine institucije gube ugled što su ga imale u predtursko vrijeme. Seobe bosanskih Hrvata preko Jadranskog mora na Apeninski poluotok, preko Vrbasa i Une u središnju Hrvatsku i dalje u Kranjsku, ili preko Save, Drave i Mure u zapadnu Ugarsku, Donju Austriju, Slovačku i Moravsku ostale su u našoj povijesnoj znanosti do danas nedovoljno istražene.

Najstariji pravac dijaspore Hrvata bio je južni, koji je bosanske i druge iseljenike odvodio na Apeninski poluotok. Naime, već prije pada Bosne (1463.) katolički izbjeglice pune uzak primorski pojas i dalmatinske gradove. Ne našavši potrebnih mogućnosti za život, odlaze iz srednje i istočne Bosne zajedno s autohtonim Vlasima katolicima u srednju i južnu Italiju, u Istru i alpske zemlje. Masovno iseljavanje hrvatskoga katoličkog puka iz zapadne Bosne nastavlja se nakon katastrofe na Mohačkom polju 1526. te nakon pada Jajca i Banjaluke 1528. U zapadnoj se Bosni spominju ove vlaške nahije: 1516. u Glamoču, 1528. u Grahovu i 1516. u Kupresu.

Seobe na zapad prema Uni, Kupi i Sutli traju sve do sredine XVI. stoljeća. Nažalost, još nije istražen prostorni raspored bosanskih oaza u različitim dijelovima Hrvatskoga Kraljevstva, a ni približan broj iseljenih Hrvata u Kranjskoj kao najbližoj slovenskoj pokrajini.

Jednako tako jak selidbeni pravac bosanskih izbjeglica bio je sjeverni, koji je bosanske Hrvate vodio preko Save, Drave i Mure. Na jugu austrijske pokrajine Gradišće i danas postoji živa tradicija o doseljenu iz Bosne, napose u velikoj skupini hrvatskih sela koja se nazivaju »Vlahija«. Ta je tradicija bila osobito živa u selima Bošnjakov Brig i Parapatić Brig. Mase hrvatskih beskućnika iz Bosne i Hrvatskoga Kraljevstva odlaze na sjeverozapad gotovo u tijeku čitavoga XVI. stoljeća. Njihova ljudska drama može se opravdano usporediti s tragedijom hrvatskih i muslimanskih izbjeglica 1992., tj. za druge balkanske agresije u povijesti hrvatskoga naroda.

Dosadašnja istraživanja pokazuju da su Hrvati iz Bosne i Hrvatskoga Kraljevstva na sjeverozapadnom selidbenom pohodu naselili ili osnovali

čak 277 sela u zapadnoj Ugarskoj, Donjoj Austriji, Slovačkoj i Moravskoj. Samo u današnjem upravnom i političkom prostoru Gradišća živjeli su potkraj XVI. stoljeća u 179 sela.⁷

Masovne seobe Hrvata iz Bosne i Hrvatskoga Kraljevstva u XVI. stoljeću prema jugu, zapadu i sjeveru ostavile su trajne posljedice, slabeći povijesnu moć hrvatskoga naroda u obrani njegova geopolitičkog prostora. Dugotrajne seobe Hrvata za turskih ratova ostavile su i duboke ožiljke u biću hrvatskoga naroda i dubinski odredile njegov budući razvoj.

I u seobama Vlaha u Bosnu, kao i u seobama Hrvata, nailazimo na masovne pohode. Iz zona balkanskih planina i balkansko-bizantske civilizacije Vlasi kreću od istoka prema zapadu najčešće sjevernom padinom Dinarskog gorja, poglavito iz hercegovačkog sandžaka preko velikih kraških polja: Livanjskog i Glamočkog. Drugi poznat put vodio je Vlahe središtem izduljenoga bosanskog sandžaka, tj. preko Banjaluke, Ključa i Petrovca u Pounje. Treći pak put turske kolonizacije vodi Vlahe iz Hercegovine dolinom rijeke Drine i Bosne u Srijem i Slavoniju, gdje osmanlijska vlast utemeljuje poznate sandžake: Požeški i Pakrački.

Valovi migracija XV. i XVI. stoljeća mijenjaju etničku sliku pojedinih bosanskih oblasti, napose zapadno od rijeke Vrbasa. Staru etničku strukturu sačuvali su najviše dijelovi srednje Bosne i velik dio bosanskoga Podrinja, zahvaljujući, dakako, islamizaciji tih krajeva. Stanovništvo zapadne Bosne izbjeglo u Hrvatsku i austrijske pokrajine omogućilo je nesmetanu kolonizaciju Vlaha, koji u zapadnu Bosnu dolaze dvama pravcima. Jedni migracijski valovi Vlaha naviru preko sjeverne i središnje Bosne iz podrinskih krajeva sjeverne Srbije. Drugi valovi zapljuskuju zapadnu Bosnu preko Hercegovine i Dalmacije, dovodeći pravoslavne Vlahe iz Hercegovačkog sandžaka, ponajviše iz njegovih istočnih dijelova, tj. iz crnogorskih i istočnohercegovačkih krajeva. Već 1530. spominje se veći broj Vlaha i u dijelovima središnje Hrvatske: u Uncu i Srbu. Kad god upotrebljavamo pojam »migracijski valovi«, nikada ne mislimo da su spomenute seobe bile spontane i nekontrolirane. Riječ je uvijek o strogo usmjerenoj turskoj kolonizaciji ili planskoj turskoj politici koja kolonizacijom stočarskoga vlašskog stanovništva nastoji odmah popuniti osvojene krajeve iz gospodarskih i strateških razloga.

U osmanlijskim izvorima Vlasi se javljaju već u XV. stoljeću, otkad su Turci pokrenuli njihove planinske kočnice. Zahvaljujući praksi redovita popisa stanovništva, kao svojevrsne kontrole poreza i drugih davanja, danas u popisnim knjigama ili defterima možemo pratiti prostorni raspored vlaških nahija od Makedonije preko Kosova do zapadnih rubnih dijelova Osmanlijskog Carstva od Drave do mora. Radi boljeg snalaženja u osnovnim upravnim pojmovima recimo još i to da su osmanlije naše srednjovjekovne župe nazvali nahijama, pa su onda pojmovi »župa« i »nahija« potpuno identični. Uz Bosanski i Hercegovački sandžak za nas su posebno zanimljive i druge velike teritorijalno-upravne cjeline. To su Kliški, Lički, Bihački, Požeški i Pakrački sandžak. Zahvaljujući onim vlaškim defterima koji su popisivali isključivo vlaško stanovništvo jednog

⁷ Više o hrvatskoj dijaspori usp. *Mirko Valentić*, Turski ratovi i hrvatska dijaspora u XVI. stoljeću, *Senjski zbornik*, 17/1990., 45—60.

sandžaka moguće je danas izraditi dosta pouzdanu vlašku geografiju i odrediti ritam osmanlijske kolonizacije Vlaha. Druga je vrijednost deftera u tome da nam posve pouzdano registrira stanovništvo Osmanlijskog Carstva s posebnim statusom, jer su samo Vlasi od neislamskih dijelova stanovništva bili privilegirani plaćajući jedinstven porez od kuće zvan »filurija«. Kao nesjedilački narod ili kao »pokretljiv svijet« ti balkanski stočari nisu, sve do svoje teritorijalizacije, kada su postali sjedilačko stanovništvo, davali druge namete ili plaćali druge poreze. Iz vlaških deftera moguće je osim pojedinačnih obiteljskih imena doći i do točna popisa vlaških katuna.

Drugi su tipičan dio arhivske osmanlijske građe brojni zakonski spomenici, kanuni, koji reguliraju pravni položaj Vlaha u Osmanlijskom Carstvu. Osmanlijska je uprava bila veoma precizna u određivanju prava i obveza, uvažavajući ponajviše običajno pravo. Primjerice, Vlasi su oporezivani po vlaškom adetu.⁸ U osmanlijskim defterima popisani su i pripadnici vojničkih i poluvojničkih organizacija, npr. vojnici i martolozi. Sami pak Vlasi davali su vojnike za rat uvijek ovisno o broju muškaraca. Spomenuta arhivska građa potkraj XVI. stoljeća više ne bilježi vlaško ime. Vlaška organizacija nije više katun nego su to knežine, iz čega se može zaključiti da su balkanski Vlasi stočari postali sjedilačko stanovništvo te da onaj njegov dio koji živi u Osmanlijskom Carstvu ulazi u XVII. st. konačno kao sjedilački seoski puk. No sačuvavši pravni status Vlasi će u svojim knežinama i dalje plaćati, po već stečenom »adetu«, samo filuriju umjesto harača. Dakle, bili su oslobođeni dažbina koje su proizlazile iz potčinjenosti spahiji na njegovim posjedima: timari i zeameti. Pošto su postali sjedilačko seosko stanovništvo i vratili se napokon, nakon mnogo stoljeća, ratarstvu, stvoreni su prvi preduvjeti za srbizaciju, hrvatizaciju i islamizaciju balkanskih Vlaha, tj. za njihovu potpunu integraciju u hrvatski ili srpski narod. Za osvjetljivanje antropoloških, lingvističkih i drugih kulturoloških posebnosti toga zagonetnog vlašskog svijeta potrebno je ovom prilikom upozoriti na njegova bar dva velika bazena, koja su za turske kolonizacije služila, gotovo dva stoljeća, kao njihovo izvorište. Riječ je prije svega o dinarskom i balkanskom migracijskom bazenu. Zbog svoje veličine te nekih govornih i vjerskih razlika moguće je dinarski bazen dijeliti na tri struje: južnohrvatsku, hercegovačku i zetsku, kojoj pripada i veći dio Sandžaka. Južnohrvatskoj i hercegovačkoj struji pripadaju, osim već spomenutih Morlaca, još i Vlasi Bunjevci te Krmpočani. Osnovnu masu osmanlijske kolonizacije u XV. i XVI. stoljeću daju Vlasi Hercegovačkog sandžaka.

U velikom razvojnem luku od VII. i VIII. sve do XVI. stoljeća balkanski su Romani i Vlasi pomičan planinski svijet, svijet koji stalno živi u svojim malim planinskim državicama katunima. Taj dio njihove povijesti od ranog srednjovjekovlja do uspostave Osmanlijskog Carstva na Balkanu ostao je najmanje istražen. Tek će, nadajmo se, nova planinska arheologija zajedno s etnologijom, što europskoj povijesnoj znanosti savjetuje poznati francuski historičar F. Braudel, pripomoći da se istraži povijest

⁸ Usp. *Snježana Buzov*, Vlaško pitanje i osmanlijski izvori, *Povijesni prilozi* 11, 1992.

balkanskih »brđana« i njihov tipičan način života većim dijelom zasnovan na sustavu stočarskog uzdiga. Stoljetni život po vertikali s neprestanim godišnjim uzdigom od brda prema planini i obratno ostavio je dubinske antropološke tragove u etnopsihologiji balkanskih Vlaha. Gubeći kontakt s ravničarskom župom i njezinim državama, nisu razvijali svoje zakonodavstvo. Sa snažnim elementima običajnog prava postaju nepristupačni srednjovjekovnim civilizacijskim tekovinama. Ipak kupnja soli, koja im je, radi prerade stočarskih proizvoda i za njihovo blago, bila potrebna u golemim količinama, natjerala je srednjovjekovne Vlahe na trgovinu s jadranskim gradovima Dubrovnikom i Zadrom. Stočarska je kolonizacija svakako temeljna sastavnica povijesti balkanskih Vlaha. Kao tipičan društveni proces stočarska kolonizacija obilježava Balkan sve do kraja XVI. stoljeća, tj. i prije i poslije osmanlijske vojnoosvajачke pojave. Međutim, pod utjecajem europske historiografije u nas je istraživana poglavito agrarna kolonizacija, dok je planinskostočarska, odnosno vlaška, potpuno zanemarena kao posebna socijalna pojava.

Na putu prema sjedilačkoj, seoskoj i ratarskoj privredi balkanski Vlasi nailaze na niz većih prepreka u ravničarskoj državi i njezinoj župi. Stoljetni sukob katunskih brđana i srednjovjekovnih balkanskih država, napose Srbije, riješit će Osmanlijsko Carstvo, videći u Vlasima svoje prirodne saveznike. Pa ipak su Vlasi mnogo prije pojave Turaka nastojali izići iz svojih katuna koristeći se različitim mogućnostima dodira sa srednjovjekovnim gradovima i njihovom privredom. Poznajući kao stočari brdske putove i planinske prijevoje, Vlasi sa svojim malim konjima drže gotovo cijelu karavansku trgovinu Srbije, Bosne i Hercegovine s Dubrovnikom. Tržište je Dubrovnika bilo dobro opskrbljeno poznatim vlaškim sirom, suhim mesom i obrađenim kožama. Vlasi su bili veoma cijenjeni i kao prerađivači vune, koju su također svojim karavanskim transportom prodavali na tržištima unutrašnjosti i Dubrovnika.⁹ Poznat je i njihov udio u transportu olova na dubrovačko pomorsko tržište. Bili su i poznati prijevoznici sukna i soli iz Dubrovnika u unutrašnjost Balkana. Kao prijevoznici robe na konjima držali su tu veoma važnu privrednu granu gotovo kao svoj monopol, uspjevajući različitim sredstvima izići nakraj s balkanskim razbojnicima, što drugim prijevoznicima nije polazilo za rukom. Vlaška karavana prevaljuje ne samo opasan nego i dalek put. Tako je npr. posljednja stanica za prijevoz sukna iz Dubrovnika na Balkan bila u Prilepu. Uz Prilep su vlaške karavane držale svoje najbrojnije stanice u gornjem Podrinju, kao Foču, Goražde i Višegrad. I starohrvatski Vlasi bili su poznati prijevoznici na tržištu Zadra i ostalih dalmatinskih gradova. Tako se s pomoću trgovačkih knjiga i druge arhivske građe Dubrovnika i Zadra približavamo zapravo jednom novom segmentu povijesti balkanskih Vlaha, koji nam kazuje da je taj zagonetan vlaški narod Balkana bio ne samo poznat stočar nego i poznat srednjovjekovni prijevoznik.

Ocjenjujući Osmanlijsko Carstvo kao izrazitu vojnu državu agresivnog, nahrupiteljskog tipa, mislimo pritom najviše na vojni segment u zakono-

⁹ Više o tome usp. *Dušanica Dinčić-Knežević*, Učešće Vlaha u preradi vune i prevozu sukna u XIV. i XV. veku. Priopćenje sa znanstvenog skupa »Vlasi u XV i XVI vijeku«, održanog u Sarajevu 1983., *Radovi ANU BiH*, knj. 73, Sarajevo 1983.

davstvu i upravi. Pa ipak je u Osmanlijskom Carstvu, kada je riječ o Vlasima, djelovala i tradicijska pučka vlast. Njezine najpoznatije institucije bile su ove: vlaški knezovi, katunari, a nešto kasnije i primičuri. U vlaškim džematima knezovi, koji i sami pripadaju vlaškom svijetu, djeluju kao pouzdani predstavnici turske vlasti. Obavljajući svoju službu nad zajednicom od nekoliko katuna, bivaju oslobođeni od davanja poreza. U vlaškoj hijerarhiji javlja se i katunar kao seoski (katunski) starješina. Treća je poznata institucija tradicijske vlaške uprave primičur, koji se u zapadnim sandžacima Osmanlijskog Carstva javlja tek na razmeđu XV. i XVI. stoljeća. Potvrdu o tome nalazimo u dva najstarija deftera Bosanskog i Hercegovačkog sandžaka iz 1468/9. i iz 1477. godine.¹⁰ U njima nije zabilježeno postojanje primičura u ovom dijelu Osmanlijskog Carstva. Zabilježene su samo institucije kneza i katunara. Tek kasnije, pri prijelazu Vlaha na sjedilačku, seoskoagraru privredu, bilježe turski defteri i primičure kao starješine vlaških sela. Njihova je uloga poznatija, sve do kraja XV. stoljeća, na prostorima gdje su živjeli Albanci i Srbi. Nije ostavila dublje tragove u Bosni i osvojenim zemljama Hrvatskoga Kraljevstva, iako je i ondje primičurluk neko vrijeme bio nasljedan, prelazeći s oca na sina. Kao katunski starješine Vlaha primičuri su dali velik doprinos širenju i učvršćenju osmanlijske vlasti na Balkanu, brinući se o naseljavanju stočara na pogodne brdske prostore. Interes središnje vlasti za primičure znatno je porastao u fazi sjedilačke privrede vlašskog puka. Pojačanu ulogu primičura donosi najprije promijenjen način života turskih kolonista. U novom razvojnom luku balkanskih Vlaha, tj. od prijelaza na ratarstvo, primičuri preuzimaju nadzor i brigu nad zapuštenom zemljom i nad pretvaranjem brdskih stočara u ratare i poreske obveznike. Najveći broj osmanista povezuje pojavu primičura uz početak krize Osmanlijskog Carstva.

3. O starohrvatskim Vlasima

Istražujući povijest predturskih Vlaha u Hrvatskoj Radoslav Lopašić je još 1894. zabilježio ovo: »U planinskih i primorskih predjelih Hrvatske, počev od Gvozda Modruškog pa do Dubrovnika i Kotora, bilo je već u srednjem vijeku pored Hrvata i drugih stanovnika koje zвахu Vlasi ili Morovlasi (Morlaci). Nijesu to bili doseljenici iz Bosne i srbskih zemalja, gdje je također bilo Vlaha, već domaći žitelji. Latini ili romanizirani Iliri, koji su nakon došastja Hrvata slavizirani. Pohrvaćenje romanskih Vlaha na hrvatskom zemljištu (izuzev nekoje primorske gradove) svršilo se jako rano, te se oni počev od 14. vieka, od kako spomenici o Vlasih u Hrvatskoj govore, neluče etnografski od Hrvata, već jedino poslom i zanimanjem, stanujući ponajviše u gorskih i šumovitih predjelih i baveći se poglavito pastirstvom.«¹¹

¹⁰ Više o tome usp. *Nedim Filipović*, Islamizacija Vlaha u Bosni i Hercegovini u XV i XVI vijeku i diskusioni prilog na znanstvenom skupu u Sarajevu 1973. posvećenom Vlasima u XV. i XVI. vijeku, *Radovi ANU BiH*, 73, Sarajevo 1983., 139—148, 155.

¹¹ Zakon za hrvatske Vlahe županije Cetinske od g. 1436., Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium V, Hrvatski urbani, Zagreb 1894., 1—12.

Svi hrvatski predturski Vlasi bili su katoličke vjere. Taj dio vlašskog svijeta bili su »Vlasi s čakavskim narječjem kako to dokazuju njihove sačuvane povelje«. ¹² Prema tome, prije turske kolonizacije balkanskih Vlaha u prve osmanlijske sandžake Dalmacije i Like nalazimo u Hrvatskoj dovoljno povijesnih tragova o starohrvatskim romanskovlaškim skupinama. Arhivska su vrela posebno izdašna za XIV. i XV. stoljeće. Temeljna podjela autohtonoga vlašskog svijeta u Hrvatskoj moguća je u kasnom srednjem vijeku na dvije skupine: na »obične« i »kraljevske« Vlaha. Dok obični Vlasi žive na posjedima hrvatskih velikaša, koji bi ih najradije proglasili svojim kmetovima, kraljevski Vlasi uživaju »plemeniti položaj«, koji mora priznavati i sve hrvatsko plemstvo. Dobro poznati cetinski Vlasi bili su velikaški podložnici, tj. obični Vlasi, dok su lički Vlasi pripadali kruni Hrvatskoga Kraljevstva i uživali status kraljevskih Vlaha. Prema istraživanjima Nade Klaić, veći broj starohrvatskih Vlaha pripadao je skupini velikaških Vlaha. ¹³ Pa ipak slika o kraljevskim i velikaškim Vlasima u Hrvatskoj nije ni približno cjelovita. Stoga tu važnu sastavnicu povijesti hrvatskoga naroda treba i dalje istraživati, služeći se zadarskom, splitskom i dubrovačkom arhivskom građom.

Kraljevski Vlasi žive u drugoj polovici XIV. i u XV. st. u dvjema kraljevskim županijama: ličkoj i kninskoj, a dolaze pod vlast »krune« tek nakon 1345., kada Ludoviku I. polazi za rukom da uspostavi kraljevsku vlast nad zemljom u jednom dijelu Hrvatske. Vladar spomenutu skupinu starohrvatskih Vlaha nagrađuje posjedima na Zrmanji za obavljanje vojne službe. Riječ je, svakako, o Vlasima vojnicima koji ratuju za svoga kralja. Zajedničku korijensku sličnost s balkanskim Vlasima nalazimo u nazivu osnovne teritorijalne i upravne jedinice. Naime, posjedi jednih i drugih Vlaha, običnih i kraljevskih, zajedno s njihovim zajednicama nazivaju se i u predturskoj Hrvatskoj katuni.

Položaj kraljevskih Vlaha u Lici ili u kninskoj kraljevskoj županiji govori također da je taj dio starohrvatskih Vlaha uživao privilegirana prava. Oni su imali svoju autonomnu vlašku organizaciju, koja je po svojoj strukturi bila gotovo jednaka organizaciji hrvatskih plemića u ličkoj županiji. Tako su npr. lički kraljevski Vlasi imali vlastiti sud ili, kako ga suvremenici zvali, »stol vlaški« sa četiri suca, koji na čelu imaju vlaške knezove. Lički i drugi starohrvatski Vlasi rabe pojam »katun« za svoje stočarske teritorijalne jedinice. I ovdje postoji čast katunara, koji pred regionalnim institucijama uprave i vlasti nastupa kao jamac Vlaha. Čast je katunara, vojvode i kneza u starohrvatskih Vlaha nasljedna. Prema sačuvanim zakonskim spomenicima, vojvode su običnih Vlaha ljudi hrvatskih velikaša. Obični Vlasi biraju svoje knezove, ali i njih potvrđuje hrvatski velikaš. ¹⁴

¹² Usp. *Vlajko Palavestra*, Porijeklo stanovništva Rakitna. Prilog historijskoj demografiji zapadne Hercegovine, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Etnologija, Nova serija 39, Sarajevo 1984., 17.

¹³ Položaj Vlaha u XIV i XV stoljeću u hrvatskim zemljama, *Radovi ANU BiH*, knj. 73, Sarajevo 1983., 107.

O starohrvatskim Vlasima usp. još i *Rudolfa Strohala*, Vlasi u Hrvatskoj *Jadranska vila*, god. IV.

¹⁴ U analizi Novljanskih urbara XVII. i XVIII. st. Lujo Margetić daje dragocjene podatke o starohrvatskim Vlasima u Hrvatskom primorju, nalazeći vlaške općine u Zagonu, Hreljinu i Bakru. Usp. *L. Margetić*, Iz Vinodolske prošlosti, Rijeka 1980., 88-90.

Svakako, postojala je na više razina velika sličnost između starohrvatskih Vlaha u zemljama Hrvatskoga Kraljevstva i balkanskih Vlaha. Temeljna razlika između balkanskih i hrvatskih Vlaha, na koju se do sada nije dovoljno upozoravalo, jest prije svega u različitoj pripadnosti katoličkoj ili pravoslavnoj crkvi. Uz to treba spomenuti i pripadnost različitim civilizacijskim i kulturnim krugovima, jer su balkanski Vlasi pripadali bizantskoj, a hrvatski zapadnoeuropskoj kulturi. I, nakraju, oba stara romanskovlaška svijeta imala su veoma različito etničko okruženje — dakako, s različitim sposobnostima za susrete, razmjenu, povezivanje i simbiozu. U toj različitosti najviše integracijske sposobnosti pokazuje hrvatski narod, koji svoje Vlahe uspijeva pohrvatiti bez većih socijalnih potresa. Već na početku XIV. stoljeća završen je proces pohrvaćivanja starohrvatskih Vlaha, dok su u isto vrijeme vladari srpske države najstrožim kaznama priječili ženidbu Srba s Vlahinjama, pojačavajući mržnju, predrasude i nepovjerenje između Vlaha i Srba.¹⁵

4. Austrijska kolonizacija balkanskih Vlaha

U prvom dijelu ovog priloga dan je pregled osnovnih pravaca turske agresije na Bosnu i pregled geografije vlaških doseljenika u Bosanskom i Hercegovačkom sandžaku. Zatim je u najkraćim crtama upozoreno na starohrvatske Vlahe. U drugom dijelu studije želi se pažljivu čitatelju skrenuti pozornost na turska osvajanja u Hrvatskoj i na geografiju enklava balkanskih Vlaha od Drave do Jadranskog mora. Neprestano iscrpljujući predtursko stanovništvo Like i Krbave, Turci su do 1526. zauzeli sav prostor Hrvatske između rijeka Cetine i Zrmanje zajedno s kninskom tvrđavom, a zatim su osvojili i gornje Pounje sa Srbom i Lapcom te gusto naseljenu Liku između sjeverne padine Velebita i Plješevice. Godine 1527. pretvorena je i Udbina u tursko granično uporište. Spaljena su gotovo sva stara hrvatska naselja na velikom prostoru od Une do Velebita i od Kapele do Kupe u Gorskom kotaru. Opustošena je i stara Modruška župa, koja je stoljećima bila prometni koridor između primorske i panonske Hrvatske, a napose između Siska i Senja. Na golemu prostoru središnje Hrvatske, koji je poznat kao posebna gospodarska i geografska cjelina i koji ima važnu ulogu da povezuje pokupsko-savsko zaleđe s jadranskim lukama u Primorju, zamire u XVI. stoljeću sav život i trgovina. Oni koje Turci i Vlasi nisu uspjeli odvesti u roblje bježe najčešće u Kranjsku na kočevsko područje i u današnju Belu kraljinu. S prvim selidbenim valovima kreće veći broj Hrvata na sjever preko Drave. Samo manji dio zadržao se u prostornim dolinama bliže Kupi od Steničnjaka i Ozlja do Gerova, Čabra i Broda te oko morskih i vinodolskih utvrda između Senja i Rijeke.

¹⁵ Procese asimilacije starih rimskih naroda nalazimo kod svih srednjoeuropskih i zapadnoeuropskih naroda u čijem supstratu treba uvijek tražiti ostatke europskih naroda koji su živjeli prije velike seobe naroda, tj. u trenutku nestanka Rimskog Carstva.

Turska agresija iz novih bosanskih uporišta na srednjem toku rijeke Une 60-ih i 70-ih godina XVI. stoljeća hrvatsko je stanovništvo između sjeverne padine Kapele i gornjeg toka rijeke Une i Kupe još više potisnula prema prekokupskim slovenskim zemljama. Naselja zapadno od Ogulina, posebno Vitunj, Gomirje i Moravice, potpuno su opustošile vlaško-turske provale. Sve što nije izginulo ili odvedeno u roblje pobjeglo je preko Kupe na zapad u Kranjsku. Turski udari na preostali dio Hrvatskoga Kraljevstva potkraj 1577. i na početku 1578. otkrivaju potpunu nemoć hrvatskih obrambenih linija prema Osmanlijskom Carstvu. Hrvatsko plemstvo nije više kadro osigurati ni radnu snagu za popravak pograničnih utvrda ni dovoljno hrane za prehranu osiromašena hrvatskog naroda. Na drugoj pak strani plemstvo unutrašnjih austrijskih pokrajina Kranjske, Štajerske, Koruške i Gorice, koje je i dotad pomagalo obranu Hrvatskoga Kraljevstva u ratu s Turcima, znajući da braneci Hrvatsku brani i svoje pokrajine, postaje svjesno da se ubuduće mora jače angažirati na hrvatskom ratištu. Zajedničku austrijsko-hrvatsku obranu spremni su ubuduće izdašnije pomagati i staleži Njemačkoga Carstva, također znajući da time brane svoju državu i sprečavaju prodor Turaka u dubinu Srednje Europe. Osnovna spoznaja koja se potkraj 1577. godine nametnula hrvatskom i austrijskom plemstvu bila je potreba neodgodive provedbe financijske i vojne konsolidacije hrvatskog ratišta. Radi rješenja tih pitanja na trajnoj osnovi i uz pomoć antiturske koalicije ugroženih država sazvano je potkraj 1577. bečko savjetovanje. U povijesti Vojne krajine Bečka konferencija, zbog odluke koja će preokrenuti prilike na hrvatsko-turskom ratištu i bitno utjecati na prerastanje Vojne krajine u stabilnu europsku ratnu frontu, zauzima istaknuto mjesto. Prema tome, od formalnog priznanja Hrvatske kao europskog predziđa kršćanstva 1522. godine do stvarnog pretvaranja hrvatskog predziđa u zajednički obrambeni bedem prošlo je pola stoljeća.¹⁶ Dobro opskrbljena Vojna krajina s jakim izvorima gotova novca postaje veoma privlačan ratni teritorij za naseljavanje Vlaha.

¹⁶ Na Saboru kršćanskih zemalja u Nürnbergu 1522., na kojem se raspravljalo o obrani kršćanskog svijeta od turske agresije, govoreći o borbama u Hrvatskoj nadvojvoda Ferdinand nazvao je Hrvate »kršćanski viteški narod«, koji poput štita stoji ispred Štajerske, Koruške i Kranjske te čitave Srednje Europe i zapadnoga kršćanskog svijeta. U njegovu tekstu upotrijebljen je za Hrvatsko Kraljevstvo naziv »Zwin-germauer«, kao kršćanska tvrđava viteškoga hrvatskog naroda, odakle će se javiti i ustaliti latinski izraz »antemurale Christianitatis« — stoljetni sinonim za Hrvate. Govoreći o Hrvatima kao predziđu kršćanstva, Ferdinand je okupljenim poslanicima kršćanskih europskih država opisao strahote koje Turci i Vlasi čine u Hrvatskoj. Prema obavijestima koje je Ferdinand prikupio Turci su Hrvatima razorili njihove »prekrasne i dragocjene kršćanske opatije i samostane kao i tolike crkve u kojima se slavio i poštivao naš 'Stvoritelj'«. Zatim su Turci u Hrvatskoj popalili »tolike prekrasne zgrade, gradove, trgovišta i sela«. Potresna su i njegova svjedočanstva o turskom zulumu i nasilju: pred očima očeva ubijani su sinovi, pred očima muževa hvatane su, ponižavane i mučene njihove žene. Narod je vezan i silom rastavljan jedno od drugoga i prodavan kao roblje po trgovima, zaključuje Ferdinand. Protiv Turaka izrečeno je i napisano više različitih govora u kojima je zabilježen niz dragocjenih podataka o stogodišnjem hrvatsko-turskom ratu (1493.—1593.). Velik dio tih govora i drugih tekstova preveden je i objavljen u splitskoj izdavačkoj kući »Logos«. Nažalost, ta je knjiga zbog male naklade danas prava rijetkost. Bilo bi nužno što prije ponoviti njezino tiskanje. Usp. Govori protiv Turaka, Split 1983.

Poslije sjajne sisačke bitke 1593. godine napokon je nakon stogodišnjega hrvatsko-turskog rata zaustavljena turska agresija na Hrvatsku i najavljen početak krize Osmanlijskog Carstva. Žitvanski mir 1606. godine s prvom »ravnotežom snaga« između islamskog osvajača i kršćanskih branitelja još je više uvjerio turske Vlahe-krajišnike da se doista primiče kraj pljačkama i obilnu plijenu što su ga više od stotinu godina nemilosrdno uzimali s ove strane hrvatske obrambene linije. Zabrinuti za vlastitu sudbinu, balkanski Vlasi okreću leđa svome malaksalom osmanlijskom gospodaru i sve više prelaze u službu austrijskih vladara i generala na hrvatskom državnom teritoriju.¹⁷ Nastojeći pridobiti turske Vlahe, Habsburgovci i austrijski generali široke ruke dijele Vlasima opustjelu zemlju hrvatskoga plemstva i svećenstva vežući doseljene turske Vlahe različitim povlasticama uz krajiške generale i Dvorsko ratno vijeće u Grazu.

Prve veće skupine turskih i balkanskih Vlaha pravoslavne vjere stižu u Dalmaciju i Liku iz prostranoga Hercegovackog sandžaka još na početku XVI. stoljeća. U Varaždinski generalat Slavenske krajine i Karlovački generalat Hrvatske krajine nastoje uskočiti tek s početkom krize Osmanlijskog Carstva. Što je ta kriza bila veća, i kako je opadao privilegirani položaj Vlaha u nahijama turske Slavonije i Bosne, raste vlaški pritisak na preseljenje u Vojnu krajinu. Dakle, na poznatu tursku kolonizaciju balkanskih Vlaha do sredine XVI. stoljeća nadovezuje se njihova posljednja kolonizacija, koja će označiti i kraj povijesti balkanskih Vlaha. Posljednja kolonizacija balkanskih Vlaha poznata je kao austrijska kolonizacija XVI. i XVII. stoljeća.

Kada je riječ o austrijskoj kolonizaciji turskih vlaških prebjega u Slavonskoj i vlaških prebjega u Hrvatskoj krajini, postoje neke manje razlike. Vlasi u zapadnu Slavoniju, odnosno u Varaždinski generalat Slavenske krajine, prelaze masovno i u veoma kratko vrijeme: od 1597. do 1600. godine. U Hrvatsku krajinu, tj. u Karlovački generalat, Vlasi pristiju u manjim skupinama, ali u tijeku cijeloga XVII. stoljeća. Prema tome, Slavenska je krajina prva otvorila vrata balkanskim Vlasima. Najveći broj stiže iz slavonskih turskih sandžaka. A najveći zagovornik austrijske kolonizacije Vlaha u spomenuti dio Vojne krajine bio je poznati zapovjednik Varaždinskog generalata general Sigismund Herberstein. Dvadeset godina poslije Bečke konferencije i pristanka staleža Unutrašnje Austrije na Saboru u Brucku da financiraju troškove krajiške obrane riješena su temeljna pitanja Vojne krajine. Popravljene su mnoge krajiške utvrde i sagrađen velik broj novih, npr. Karlovac i dr. Nedostajalo je međutim ljudstva. Krajiški prostor od Drave do mora ležao je pust i spaljen. Hrvati su tu izginuli, odvedeni u ropstvo ili se odselili na sjever preko Drave ili na zapad preko Kupe i Sutle. Prostor između pojedinih krajiških utvrda i prema turskim linijama na Ilovi i Uni bio je pust, što je otežavalo opskrbu tvrđavskih posada i usporavalo obavještajnu službu. Na drugoj strani granice nalazila se brojna koncentracija koloniziranih balkanskih Vlaha, koje malaksalo Osmanlijsko Carstvo nije više moglo di-

¹⁷ O krizi Turskoga Carstva i početku defenzivnih ratova usp. Milan Krnčhek, *Granice Hrvatskoga kraljevstva u međunarodnim mirovnim ugovorima od mira u Žitvi 1606. do mira u Svištovu 1791.*, *Povijesni prilozi* 10, 1991., 39–79.

zati u osvajačke pohode na Hrvatsku i tako zadovoljiti njihovu rušilačku i nahrupiteljsku prirodu. Golem broj Vlaha u nahijama zapadne Bosne i turskog dijela Slavonije postao je težak i samom Turskom Carstvu. Vlasi sve više izmiču kontroli Carstva, koje je tonulo u tešku krizu. O broju Vlaha svjedoči i podatak prema kojem je bosanski paša Hasan 1592., gradeći tursku tvrđavu Petrinju, doveo u svoj ratni tabor golemu radnu snagu od 40.000 ljudi, uglavnom s Une, a među njima bilo je najviše Vlaha. Dakle, ono čega je jedno carstvo imalo previše nedostajalo je drugome. Zato su krajiški zapovjednici S. Herberstein u Slavonskoj i Vid Kasel u Hrvatskoj krajini zagovarali brzo naseljavanje krajiškog teritorija od Drave do mora. Oba generala vodila su tajne pregovore s turskim Vlasima, koji su jedini bili spremni na seobu u Krajinu ne sluteći da se zapravo primiču krajnjoj točki svojih balkanskih lutanja. Pregovore s Vlasima pratili su istodobni pregovori s nadvojvodom Ferdinandom, pod čijim se vrhovnim zapovjedništvom nalazila cijela Vojna krajina. I sam Ferdinand morao se u više navrata obraćati kralju Rudolfu moleći novčana sredstva za plaćanje troškova vlaške kolonizacije u Krajinu i privole za davanje zaštitnih pisama kako bi potakao Vlahe na bježanje u Hrvatsku. Krajiški vojni zapovjednici morali su Vlasima ponuditi u Hrvatskoj položaj sličan onome koji su uživali u Osmanlijskom Carstvu na temelju »vlaških prava«, tj. vlaških adeta. Zato je nadvojvoda Ferdinand 1597. izdao Vlasima u Slavonskoj krajini zaštitno pismo garantirajući im oslobođenje od svih nameta rabote i drugih feudalnih tereta. U jednoj od brojnih poruka zagrebačkom biskupu, hrvatskom banu i ostalim kršćanskim poglavarima pravoslavno svećenstvo i drugi zastupnici Vlaha izricali su spremnost da pobjegnu iz Osmanlijskog Carstva i dođu pod okrilje kršćanstva ako im se dâ dovoljno zemlje i nekoliko pustih gradova. Jedna od tih prvih poruka upućena je 1596. godine.

Najveći dio zemlje u Slavonskoj krajini na koju su se naselili turski Vlasi pripadao je Crkvi i zagrebačkom biskupu. Nedugo poslije doseljenja pojavilo se pitanje vrhovništva nad zaposjednutom zemljom. Vlasi prebjezi nisu bili spremni priznati hrvatskoga zemaljskog gospodara ni prihvatiti položaj privatnih Vlaha. Njihova zajednička poruka bila je ova: spremni smo samo *vladaru* obavljati vojnu službu, ali kao slobodni »ratnici i vojnici«. Hrvatsko plemstvo, crkveni dostojanstvenici, ban i Sabor učinili su velik napor da postignu nagodbu s doseljenim Vlasima prije nego što to učini kralj. Godine 1629. Hrvatski je sabor predložio Ferdinandu II. donošenje posebnoga saborskog zakona koji bi novonastalo vlaško pitanje riješio u sklopu zakona Hrvatskoga Kraljevstva. Prema sačuvanom nacrtu zemaljskog zakona (»Vlaški zakon«) turski prebjezi postaju redoviti, punopravni, pripadnici Hrvatskoga Kraljevstva, i bili bi oslobođeni tlake i kmetstva. Hrvatsko je plemstvo zahtijevalo jedino da ga Vlasi *načelno* priznaju za zemaljsku gospodu, kako bi ono i crkva u ime Hrvatskoga Kraljevstva sačuvali pravni temelj za hrvatsko vrhovništvo nad zemljom između Drave i Save, za koje se borio i austrijski kralj. Nažalost, nagodba koju je 1629. Hrvatski sabor ponudio Vlasima nije uspjela. Nije zapravo uspjelo podizanje zakonskog temelja za suradnju doseljenih balkanskih Vlaha s institucijama hrvatske države u koju se doseliše. Pravoslavno svećenstvo i drugi zastupnici vlaškom naroda vezahu svoju sudbinu

uz krajiške vojne zapovjednike, cara i bečki dvor kao slobodni »ratnici i vojnici«. U dugotrajnoj i zamršenoj povijesti balkanskih Vlaha postigoše oni 1630. godine, uz tursku »nagodbu«, i svoju drugu »nagodbu«, ovaj put »nagodbu« s vladarima Habsburške Monarhije. Njihova druga »nagodba«, sa snažnim elementima običajnog i srednjovjekovnog prava, nosi naziv »Statuta Wallachorum«. Voljom vladara Ferdinanda II. Vlasi su oslobođeni feudalnih davanja. Dobivaju ograničenu unutrašnju samoppravu s pravom izbora, uglavnom, seoskog glavara (kneza) i »velikih sudaca« u kapetanijama Varaždinskog generalata. Ta je »nagodba« obuhvatila samo Vlahe između Drave i Save. Da bi se »zaštitili« od prirodnog i historijskog prava hrvatskoga plemstva i Crkve na svoje zemlje, Vlasi su uvijek isticali svoju privrženost austrijskim generalima i Beču, što ih je sve više udaljivalo od hrvatskog naroda i njegove države.

Iako su doseljeni balkanski Vlasi prigrlili ravnicu i postali sjedilačko stanovništvo, ipak je njihovo stapanje s hrvatskim narodom u Dalmaciji i Vojnoj krajini bilo bolno i praćeno nizom lokalnih sukoba. Njihova nahrupiteljska priroda ostaje zadugo najveći medaš između svijeta vlaških doseljenika i Hrvata. Zbog svojih poznatih etnokarakteristika, koje nisu odisale pouzdanosti, doseljeni balkanski Vlasi u Krajini i Dalmaciji žive u zatvorenim zajednicama povezani svojim zasebnim osobinama, svojim svećenstvom i posebnom vlaškom tradicijom.

Rijetki brakovi između balkanskih Vlaha i Hrvata nisu pružali priliku za obogaćivanje, ali ni priliku za zbližavanje tih dvaju tako oprečnih mentaliteta, morala i etnopsihologije. Austrijskom kolonizacijom Vlaha u Krajini, i mletačkom u Dalmaciji, nisu bili zadovoljni ni politički ni crkveni predstavnici hrvatskog naroda. Primjerice, gonf Nikola Frankopan imao je niz sukoba s vlaškim doseljenicima u Gomirju i drugim mjestima oko Ogulina. Već na početku XVII. stoljeća izrekao je o doseljenim Vlasima ovaj sud: »Vlasi su jogunast i drzak soj, lakom i u svemu samo korist gledaju [. . .].«¹⁸ I plemstvo Kranjske, koje je godinama podnosilo velike nevolje zbog vlaških upada, pljačke i uzimanja roblja, ne želi Vlahe imati u svojoj blizini. Neposredno poslije sklopljena mira s Turskim Carstvom 1606. protestiralo je kranjsko plemstvo protiv vlaške kolonizacije na granici Hrvatske i Kranjske. U ljubljanskoj izjavi 1606. istupa protiv Vlaha ovim riječima: »[. . .] ova zemlja ne može imati prema njima nikakve vjere, poštovanja, susjedske ljubavi i prijateljstva. Mi želimo da se oni otpreme bilo na slavonsku, bilo na ugarsku stranu.«¹⁹ Pišući o vlaškim zlodjelima uoči Bečke konferencije i sisačke bitke, dobro obaviješteni zagrebački kanonik Adam Krčelić zabilježio je i ovo: »Vlasi bi se po šumama i gorama znali kradomice dovući i do takovih mjesta, gdje im se nitko nije nadao. Tu bi onda hvatali pastire na paši, radnike na polju, a žene dapače i u samom selu. Najradije su vrebali na djecu, koju bi prodavali dalje u Turskoj. Hrvati su morali poduzimati svakojaka sredstva da se obrane od ovih vlaških zulumčara.«²⁰ U neprestanoj opas-

¹⁸ Milan Radeka, Gornja Krajina ili Karlovačko vladništvo, Zagreb 1975., 59.

¹⁹ Isto, 56.

²⁰ A. Krčelić, Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabienis, Zagreb, bez godine izdanja, 265.

nosti od iznenadnih vlaških navala odlučio je Hrvatski sabor 1584. da postavi posebnu vojsku koja će 4 mjeseca stražariti na planinama, počevši od Vidovdana, i tako čuvati hrvatski puk od »vlaških razbojnika«. Ti su haramije bili rasoređeni na Kalniku, Medvedgradu i Ivančici, jer su Vlasi znali i preko spomenutih gora dopirati u Zagorje i Štajersku gdje su hvatali odrasle i djecu odvođeci ih u roblje.²¹

5. Nekoliko riječi o srbizaciji balkanskih Vlaha

Promatrajući Vlahe kao poseban narod koji svoje korijenje nesumnjivo ima u rimskim Romanima, postavlja se pitanje njihove srbizacije kao jedno od fundamentalnih u stoljetnoj povijesti toga pomalo zagonetnog svijeta. Budući da je to pitanje veoma složeno i da zahtijeva posebne studije, izložiti ću samo neka polazišta kako bih pažljivu čitatelju ponudio sliku vlašikoga razvojnog luka od rimskih Romana do današnjih hrvatskih i bosanskih Srba. Najprije, očito je da predturska srpska država i njezine institucije nisu imale vremena za srbizaciju balkanskih Vlaha, zbog brza i potpunog pada pod tursku vlast. Zato je srbizacija Vlaha pomaknuta najprije vremenski iz sredine XIV. na XIX. stoljeće. Zatim je srbizacija Vlaha pomaknuta i teritorijalno: s Balkana u Dalmaciju i Vojnu krajinu, tj. u zemlje Hrvatskoga Kraljevstva, koje će balkanskim Vlasima, zajedno s Bosnom, pružiti posljednje stanište i gdje će se Vlasi, pod utjecajem Srpske pravoslavne crkve, konačno srbizirati. Pripadnost Pravoslavnoj crkvi, jedinog nositeljici srpske srednjovjekovne tradicije među vlaškim doseljenicima u Bosni i Hrvatskom Kraljevstvu, bit će tim istim Vlasima odsudna vododjelnica u konačnu izboru vlastita nacionalnog okvira i vlastite nacionalne pripadnosti.

U povijesnoj literaturi postoji i dio istraživača koji je veoma složeno vlaško pitanje rješavao najgrubljim falsifikatima, proglašavajući sve Vlahe Srbima. Učinili su to jednostavno čitajući vlaško ime u dokumentima srpskim. U dijelu te literature Aleksa Ivić zauzima svakako najistaknutije mjesto. U predgovoru svoje knjige »Migracije Srba u Hrvatsku tokom XVI, XVII i XVIII stolecā« ističe kako je zadatak njegove knjige prikazati izvornom arhivskom građom doseljavanje Srba u Hrvatsku i tako pridonijeti »svestranom proučavanju tog važnog pitanja«. Pretvorivši sve Vlahe u Srbe, dijeli on »seobe Srba«(1) u 6 navodno srpskih skupina: »1. sporadično doseljavanje Srba u Srem i u Ugarsku otpočetak 15. veka do utvrđenja turske vlasti u Ugarskoj sredinom 16. veka; 2. preseljavanje Srba na turski deo Slavonije u prvoj polovini 16. stolecā i sa turskog na Austrijski deo Slavonije u drugoj polovini 16. veka; 3. migracije Srba u tursku Liku i Krbavu u drugoj polovini 16. veka i prelaz jednog dela tih Srba iz Like na austrijski deo Hrvatske tokom 17. veka; 4. naseljavanje Srba u Dalmaciji u 16. i 17. stolecu. Posebnu grupu čine 5. seobe Srba u Žumberak 1530., 1531. i 1538. godine i 6. seobe u Ugar-

²¹ Usp. *Ferdo Šišić*, Hrvatski saborski spisi 3, Zagreb 1916., 413.

sku, Hrvatsku i Slavoniju u vezi s austrijsko-turskim ratom od 1683. do 1699. godine.«²²

Budući da arhivska građa, osim rijetkih izuzetaka, daje istraživaču samo vlaško ime, A. Ivić, prepričavajući arhivske spise, jednostavno ondje gdje piše Vlah čita Srbin. Našavši u arhivskoj građi veći broj spisa o Vlasima katolicima, tj. potomcima starohrvatskih Vlaha: Bunjevci, Morlaci i drugi, on će i te Vlahe proglasiti Srbima nazivajući ih »Srbi katoličke vere«.²³

Pišući o pokušaju oslobođenja Like iz koje Vlasi čine nasilja i zločine po središnjoj Hrvatskoj, provaljujući i u dubinu Kranjske, Ivić sugerira svome čitatelju kako je austrijski nadvojvoda naredio »proterivanje Srba iz Like«. U originalnom dokumentu stoji »[...] Abtreibung der neu angesessnem Walachen in der Likha [...]«.²⁴ Isti postupak primijenio je s gomirskim Vlasima, koje A. Ivić čita kao »Gomirski Srbi«, iako u arhivskom spisu stoji »Wallachen zu Goymerie«.²⁵ Jednako postupa i s poznatim vlaškim selima Dubrave i Ponikve u okolici Ogulina. Ivić piše: »srpska mesta Dubrave i Ponikve, gde su Srbi živeli«. U originalnom dokumentu stoji »[...] die in dem Dorff Dubraua und Ponique wohnende Wallachen [...]«.²⁶ Tužbu žumberačkih Vlaha iz Marindola 1668. prikazuje Ivić kao tužbu »Srba iz Marindola«, iako u originalnom spisu stoji: »[...] die Walachen zu Marienthall beclagen sich [...]«.²⁷ Falsifikatima takve vrste vrvi svaka stranica Ivićeve knjige. Ovdje su gotovo nasumce izabrani samo neki primjeri.

Provodeći svojevršno nasilje nad arhivskom građom i tjerajući svoju srbizaciju Vlaha, Ivić se 1920-ih ljutio na Radoslava *Lopašića*, tvrdeći da je Lopašić »pod utjecajem srpskohrvatskog antagonizma« 80-ih i 90-ih godina XIX. stoljeća »izbegavao ime srpsko, i Srbe redovito nazivao Vlasima«. Govoreći o ostalim hrvatskim historičarima, donekle je hvalio jedino Ferdu *Šišića*, rekavši kako je jedino on u objavljivanju arhivske građe bio »širih grudi i priznavao srpsko ime, samo je pokraj reči Srbi stavljao svakom prilikom u zagradi reč Vlasi«.²⁸

Metodološki postupak A. Ivića slijedio je najvjernije Pavle *Ivić*. I njegovi tekstovi prešujuću seobe Vlaha, a sve migracije u Bosnu i zemlje Hrvatskoga Kraljevstva od XV. do XVIII. st. proglašava seobama Srba.²⁹ Sličnih tema nalazim i u knjizi Drage *Roksandića* »Srbi u Hrvatskoj« (Zagreb 1991).

Zadatak je historičara da pretvaranje tradicionalne etničke svijesti balkanskih Vlaha u Srbe analizira, poglavito da utvrdi kada je počeo i kada

²² A. Ivić, Migracije Srba u Hrvatsku tokom 16, 17. i 18. stoljeća, 5, 6.

²³ Isto, 19.

²⁴ Isto, 41.

²⁵ Isto, 147.

²⁶ Isto, 149.

²⁷ Isto, 149.

²⁸ Isto, 25.

²⁹ Pavle Ivić, Migracije i dijalekti Srba jekavaca, Novi Ljetopis srpskog kulturnog društva Prosvjeta I, Zagreb 1971., 29—41.

je završen proces srbizacije vlaških doseljenika u Krajini, Dalmaciji te u Bosni i Hercegovini. Kako je ovdje riječ o dugotrajnijem procesu, historičar ga mora podijeliti na nekoliko problematiziranih cjelina, npr. na početno razdoblje, središnje razdoblje i na fazu kada se može reći da je proces srbizacije Vlaha završen.

U početnoj fazi srbizacije odigrao je važnu ulogu, napose u Vojnoj krajini, episkop Gornjokarlovačke episkopije Lukijan Mušicki. Prema istraživanjima Milana Radeke L. Mušicki je »sasvim zapuštene Srbe u Hrvatskoj (ovdje riječ »Srbe« treba čitati kao Vlahe, nap. M.V.) od narodne propasti spasao, dao im snažan narodni polet i ulio im snagu narodne svesti.«³⁰ Slično Radeki, iako sa suprotnoga stajališta, pridaje Mušickom odlučno značenje u srbizaciji balkanskih Vlaha u Krajini i Radoslav Lopašić u svome monografskom prikazu Karlovca.³¹

U svim fazama srbizacije balkanskih Vlaha imala je Pravoslavna crkva kao organizirano vjersko i kulturno središte, zajedno sa svojim crkvenim općinama i konfesionalnim školama, presudnu ulogu. Ipak je uloga Pravoslavne crkve najvažnija u početnoj i srednjoj fazi, tj. sve do onog trenutka kada proces srbizacije Vlaha ulazi u završnu fazu 80-ih godina XIX. stoljeća i kada se u životu današnjih hrvatskih Srba javljaju novine *Srbobran*. Prema tome, pojava zagrebačkog *Srbobrana* (1884.) obilježava posljednju fazu u složenu procesu srbizacije balkanskih Vlaha.

Osnovna programska misao *Srbobrana* bila je ova: ujedinjenje cjelokupnoga srpskog naroda u jednu državu. Druga fundamentalna poruka srpske dinamičke jezgre okupljene oko zagrebačkog *Srbobrana* jest osamostaljenje hrvatskih Srba od Novog Sada kao prvotnoga duhovnog središta svih Srba u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Proces prenošenja središta srpske politike iz Novog Sada u Zagreb završen je uskoro osnivanjem Srpske banke u Zagrebu 1894. godine.

Raspravljajući netrpeljivo i u tonovima koji su isijavali opasne nacionalne sukobe, *Srbobran* je bacao svoja koplja na sve strane. Te su novine bile posvađane sa svima braneći i zagovarajući srbocentrizam kao temeljnu političku misao srpske nacionalne politike.³² U strukturi srpske nacionalne ideologije, a u završnoj fazi srbizacije balkanskih Vlaha, nalazimo ove temeljne sastavnice:

1. ujedinjenje rasutoga srpskog naroda — srbiziranih Vlaha — pod vodstvom Srbije;
2. predstavljanje novih srpskih zemalja, tj. svih zemalja koje naseliše Vlasi: turskom, austrijskom i mletačkom kolonizacijom;
3. Srbi kao izabran narod.

Polazeći od spomenutih fundamentalnih sastavnica srpske nacionalne ideologije, *Srbobran* izgrađuje i čitavu ljestvicu posebnih vrednota u toj ideo-

³⁰ M. Radeka, Prilozi prosvetnim nastojanjima Lukijana Mušickog u Gornjoj Krajini, Spomenik SAN 99, 1960., 70.

³¹ Usp. M. Valentić, O nekim problemima Vojne krajine u XIX stoljeću, Historijski zbornik 17/1964, 367.

³² Više o tome usp. Mato Artuković, Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (*Srbobran* 1884—1902), Zagreb 1991. Zbog malog broja primjeraka (2000) knjiga je odmah rasprodana, pa bi što prije trebalo pripremiti njezino drugo izdanje.

logiji. Na prvom mjestu bila je Kraljevina Srbija. Prema prosudbama *Srbobrana* ona mora postati jedino privlačno središte »vascijelog srbstva«, tj. Srba koji imaju i koji nemaju svoje etničko korijenje u srpskom narodu. U političkoj ideologiji novoosnovane Srpske samostalne stranke u Zagrebu, i *Srbobrana* kao njezinih novina, Kraljevina Srbija postaje središte oko kojega se ima okupiti sav rasuti srpski etnos, ali zajedno s teritorijem koji su, bježeći pred Turcima, naselili u tuđim državama! Izgrađujući strukturu svoje političke ideologije, *Srbobran* je svaki teritorij izvan Kraljevine Srbije, a naseljen srbiziranim Vlasima, proglasio kao »nove Srpske zemlje«. Tako shvaćene nove srpske zemlje postaju drugo čvrsto uporište u strukturi pokreta za srbizaciju hrvatskih i bosanskih Vlaha. Treća bitna sastavnica srpske nacionalne ideologije na razmeđu XIX. i XX. stoljeća sam je narod. Srpski narod predstavljen je u procesu srbizacije Vlaha kao »izabran narod«, kojemu je božja Providnost namijenila veliku misiju oslobođenja i ujedinjenja svih južnih Slavena. U temeljne sastavnice srpske nacionalne ideologije, kojoj je jedan od osnovnih ciljeva srbizacija Vlaha, ide i učenje prema kojemu zajednici srpskog naroda pripadaju i svi štokavci, dakle najveći dio hrvatskog naroda, i svi Muslimani. Budući da je hrvatski narod katoličke vjere, a Muslimani sljedbenici islama, *Srbobran* je taj problem riješio novim učenjem o Srbima triju »zakona«, tj. triju religija: Srbi pravoslavne vjere, Srbi katoličke vjere i Srbi kao sljedbenici islama.

Tako formulirana politička ideologija, koja ima sve elemente velikosrpstva i srbocentrizma, dolazi u žestok sukob s Hrvatima, a zatim i s Bugarima. Hrvatska opozicija, napose pravaši, dokazivali su neutemeljenost srpskih teritorijalnih zahtjeva prema Dalmaciji, Slavoniji, Srijemu, Lici te Bosni i Hercegovini. U hrvatsko-srpskom novinskom ratu Hrvati su okrivljeni za trajno nastojanje kako bi sve Srbe priveli katolicizmu. Drugim riječima, optuženi su za unijaćenje, a to je, prema ocjeni *Srbobrana*, bio prvi »istočni grijeh« Hrvata.

Srbizacija Vlaha kao proces definitivnog nestanka toga zagonetnog svijeta Balkana zahtijeva svakako posebne studije. U ovom radu dane su o srbizaciji Vlaha samo neke temeljne konture, koje imaju cilj predočiti čitatelju bar jedan torzo velikoga razvojnog luka u povijesti Vlaha od rimskih Romana do njihove konačne srbizacije u XIX. stoljeću. U scenariju »opšteg sojedinjenja svijui Srbalja«, nastalom već u formulacijama »Načertanija« 1844., nitko nije pitao Vlahe za njihovo etničko korijenje. Politička i druge energije srpske nacije potrošene su na uzgoj korijenja svesrpske svijesti. Ta je svijest o svesrpstvu i srbocentrizmu bila već tada natopljena učenjem prema kojemu će svi Srbi živjeti u jednoj državi. Ona izrasta iz svetosavlja, zatim iz Vukova nauka te iz »Načertanija« Ilije Garašanina, ne pitajući se za druge nacije južnih Slavena. Srbiziranim balkanskim Vlasima namijenit će srpski nacionalni krugovi Novog Sada i Beograda ulogu nositelja velikosrpskog projekta. U sveopćem zanosu svetosavlje pojednostavnjenom, gotovo mitskom slikom svijeta, i poput Vukova usklika »Srbi svi i svuda!«, podiže srbocentrizam na kraju XIX. stoljeća do nebeskih visina, posežući u svojoj nemoći i grandomaniji čak za »argumentacijom« jedne romantične nacionalne pjesme XIX. stoljeća:

Nebo je plavo
 Srpske je boje
 Na njemu sjedi Srbin bog
 oko njega anđeli kruže
 I slave Srbina boga svog.

I na kraju: Izložen povijesni slijed Vlaha od balkanskih Romana do konačne srbizacije u XIX. stoljeću, koji još treba provjeravati, dopušta ovaj zaključak: današnji Srbi u Bosni i Hrvatskoj iz vremena turske i austrijske kolonizacije etnički ne pripadaju srpskom narodu. Srbi Bosne i Hrvatske pripadaju, očito, skupini balkanskih Vlaha, zagonetnom svijetu Balkana.

SUMMARY

THE ETHNIC ROOTS OF THE CROATIAN AND BOSNIAN SERBS

The author attempts to trace the roots of the Croatian and Bosnian Serbs. In order to solve this complex puzzle of the historical science, he talks first about the initial appearance of the medieval Romance speaking Vlachs as a separate post-Slavic Roman group from which the Balkan and old-Croat Vlachs had been formed. He establishes a firm connection between migration of the Balkan Vlachs and the Turkish aggression in which they form a substantial element.

The second portion of the article deals with the Turkish conquests in Croatia and with the geography of the Balkan Vlachs enclaves from the Drava River to the Adriatic, since the Turkish colonization is followed by that of Austria which from the second part of the 16th to the end of the 17th centuries brought Vlachs from the Turkish Empire to the lands of the Croatian Kingdom. In a long history of the Balkan Vlachs from Romance speaking to present day Croatian and Bosnian Serbs, the author considers their serbization as a fundamental question. He establishes that the pre-Turkish Serbian state and its institutions had no time to »serbicize« Vlachs, since it soon fell under the Turkish dominance; that process was not finished until the 19th century. Furthermore, the process of serbization of Vlachs has been accomplished through the Serbian Orthodox Church in Dalmatia and the Military Frontiers (Vojna Krajina), i. e., in the territories of the Croatian Kingdom, together with Bosnia, where Vlachs found their final domicile. The Church had the most decisive role in the serbization process of Vlachs in the initial and middle phases; in the final phase, the most significant role was played by the newspaper *Srbobran* in the 80's and 90's of the 19th century. On the basis of the preceding analysis, the author concludes that present day Serbs in Croatia and Bosnia ethnically do not make part of the Serb nation.